

el-Cüveynî’de Klasik Kelam Tartışmaları -el-Akîdetü’n-Nizâmiyye Örneği-, Fethi Kerim KAZANÇ, Araştırma Yayınları, Ankara, 2014, 464 s.

Kelam ilmi; Allah Teâlâ’nın zâtından, sıfatlarından; nübüvvet ve risâlete ait meselelerden; mebd’ ve meâd bakımından yaratılmışların hallerinden İslam esaslarına göre bahseden bir disiplin olarak tarif edilmiştir. Kelâm, itikâdî meseleleri incelerken, muhaliflerin öne sürebileceği muhtemel itirazları ve argümanları tartışır, onları aklî ve naklî delillerle çürütüp reddetmeye çalışır.

Klasik kelam kaynakları, itikâdî meseleleri teşkil eden konuları üç temel esas (usûl-i selâse) şeklinde ele almıştır. Bunlar ulûhiyet, nübüvvet ve ahiret konularıdır. Kazanç’ın; tanıtımını yapmaya çalıştığımız bu eserde kelam ilminin omurgasını ve iskeletini oluşturan bu esasları ve onlarla ilintili itikâdî problemleri tartışmakla bize klasik kelamın çerçevesini, mantıksal yapısını ve özelliklerini çözümleyebilmemiz için, daha bütüncül ve kapsamlı bir bakış açısı sunduğu görülmektedir.

Daha önce Eş’arilik üzerine yaptığı muhtelif çalışmalarla tanınan yazar, bu eseri kaleme almasındaki amacını şu sözleriyle özetlemektedir: “Çalışmamızda *el-Akîdetü’n-Nizâmiyye* üzerinden, klasik kelamın temel meselelerini ve dönemin birincil derecede ön plana çıkan tartışma mevzularını tanıtmayı, öte yandan Cüveynî’nin kelam alanında, özellikle Ehl-i Sünnet içindeki yerini, ehemmiyetini ve ilmi erkini tespit etmeyi hedeflemekteyiz. Çünkü bu eser, Cüveynî’nin ahir ömründe kaleme aldığı son eseri olduğu için, bütün birikimlerini, düşüncelerini ve fikirlerindeki değişikliklerin ve dönüşümlerin yansımalarını bu risalede görmek ve tespit etmek mümkündür. Bu eseri tanıtma ve analiz etme çabası üzerinden klasik kelamın hemen hemen bütün tartışma konularını ve akîdevî sorunları ele alış mantığını daha iyi görmemiz kolaylaşacaktır” (s. 8).

Klasik kelimada tartışılan konuları büyük ölçüde ihtiva eden bu eser, Giriş, Altı Bölüm ve Sonuç kısmından oluşmaktadır. Yazar, Giriş kısmında genel olarak Cüveynî'nin (ö. 478/1085) kelim ilmindeki yeri ile *el-Akîdetü'n-Nizâmiyye*'nin içeriği ve kelâmî açıdan taşıdığı önemden bahsetmektedir. Yazara göre, Ortaçağ İslam dünyasının önde gelen Eş'ari kelamcısı Cüveynî'nin son eserinde ele aldığı temel kelâmî konuların tanıtımı, izahı ve tespiti; dönemin ilmi, toplumsal ve kültürel panoramasının ve tablosunun anlaşılmasına ve çözümlenmesine katkı sağlayacaktır. Zira bu eser ile genelde Eş'ari kelamcılarında, özelde ise Cüveynî'de ön plana çıkan o dönemin tartışma konularını, kelamcılarının bu tartışmalarda kullandıkları argümanları yakından görmek ve saptamak mümkün olacaktır (ss. 11-40).

el-Akîdetü'n-Nizâmiyye'de Bilgi Teorisi başlığı altındaki Birinci Bölümde, bilginin mahiyeti ve hakikati ile nazar ve hükümleri üzerinde duran yazarın, bu kuramı, Cüveynî'nin diğer eserlerine de başvurmak suretiyle, son derece ayrıntılı bir biçimde ele aldığı ve zenginleştirdiği görülmektedir. Yazar, genel olarak el-Cüveynî'nin epistemik anlayışında beşerî bilginin zorunlu, bedîhî ve kesbî olmak üzere üç kısımda değerlendirilebileceğini ortaya koymuştur. Yazar, din kaidesinde bilinmesi gereken hususları epistemolojik açıdan nazar kavramı ile ilişkilendirmekte ve nazari bilgiyi ise; aklî imkân, imkânsızlık ve vâcip kavramlarının tanımlarını ve özelliklerini mantıksal açıdan takdim ederek açıklamaktadır (ss. 41-85).

el-Akîdetü'n-Nizâmiyye'de Allah-Alem İlişkisi konusunu irdeleyen yazar, bu bölümde kelim ilminin en zengin içeriğine sahip, en önemli konusu olan, âlem anlayışı, uluhiyet tasavvuru ve Allah'ın sıfatları meselelerini ele alıp tartışmıştır. Yazar, cevher-araz metafiziği, âlemin hâdis ve mümkün oluşu, belirleyici bir fail ve sebep olarak Allah'ın varlığının ispatı ve yaratıcıyı bilmenin imkânı gibi konular etrafında el-Cüveynî ve diğer düşünürler tarafından serdedilen görüşleri analiz etmeye çalışmıştır.

Yazara göre, Cüveynî, dış âlem ve onun yapı taşlarından hareketle Allah'ın varlığını kozmolojik delille ispatlamaya çalışmaktadır. Cüveynî'nin geliştirip ortaya koyduğu bu delilde dikkati çeken nokta, delilin, kelim ilminde mütekaddimîn döneminde karşılaşılmayan bir yolla ilk defa muhassıs, müreccih, müessir, cisim, atom, cevher, araz, cüz, hareket ve sükûn, birleşme (ictimâ') ve ayrılma (iftirâk) gibi bir dizi kavramın; hudûs ve imkân, mümkün ve vâcip terimleriyle iç içe giydirilerek işlenmesi ve geliştirilmiş olmasıdır (ss. 87-193).

Yazar, Üçüncü Bölüm'de Allah-İnsan ilişkisi başlığı altında teolojik antropoloji ile teklif ve imkânı üzerinde durmuştur. Yazar, Cüveynî'nin teolojik antropoloji meselesine yaklaşımını kulun kudreti ve makdur üzerindeki etkisi ile kesp nazariyesi ve sorumluluk açısından ele aldığını ortaya koymaktadır. Teklif ve imkânı meselesini de; teklife muhatap olacak öznenin akıl sahibi oluşu, emredilen şeyin, özünde gerçekleştirilebilecek surette mümkün oluşu, husûn ve kubhun mahiyeti, vucûb, sevap ve 'ıkâb kavramları gibi bir takım başlıklar altında ele almış gözükmektedir. Yazar, bu arada Cüveynî'nin *el-Akâdetü'n-Nizâmiyye*'de kula güç yetiremeyen bir şeyi yüklemeyi reddettiğini tespit etmiştir. Yazar tarafından konunun geniş bir şekilde ele alınmış olması, meselenin daha anlaşılır hale gelmesini sağlamıştır. (ss. 195-263).

Yazar, *el-Akâdetü'n-Nizâmiyye*'de Nübüvvet ve Mucize başlıklı Dördüncü Bölüm'de, nübüvvet müessesesinin imkânı ve ispatı; tabiat, nedensellik ve olağanüstü olaylar ile Hz. Peygamber'in peygamberliğinin izahı ve ispatı gibi meseleleri ele almıştır. Yazara göre nübüvvet konusu, bir yandan husûn-kubuh problemiyle, diğer yandan ise salah-aslah meselesiyle yakından ilgilidir. Yazar konuyu, İslâm düşünce tarihinde Eş'ariyye, Mâtürîdiyye ve Mu'tezile tarafından savunulan üç temel yaklaşım bağlamında ele alır. Yazara göre, kelim ekollerinin bu konuda farklı görüşlere ve yaklaşımlara sahip olmaları, onların ulûhiyet anlayışları ile de doğrudan alakalı bir husustur. Ayrıca yazar, bu bölümde mucize, keramet ve sihir hakkında açıklayıcı bilgiler vermekte, bunların mahiyet itibarıyla birbirinden farklılıklarını ve nedensellik

kavramıyla olan ilişkilerini tek tek ortaya koymaya çalışmaktadır. Yazara göre el-Cüveynî, dış âlemden meydana gelen, her zaman cereyan eden olaylarla ve harikulade hadiselerle nedensellik anlayışı arasında yakın bir ilişki görmekte, fakat olgu ve nesnelere arasında hiçbir zorunlu ve sabit bir bağ bulunmadığını, sebep ile sonuç arasındaki ilişkinin, etki üretme türünden bir alaka değil, bir yan yanalık, ardıcılık ve peşi peşinelik münasebeti olduğunu ifade etmektedir (ss. 265-325).

el-Akîdetü'n-Nizâmiyye'de Eskatoloji başlığını taşıyan Beşinci Bölüm'de, özellikle yeniden yaratma ve diriliş; kabir azabı, münker ve nekir, cennet, cehennem, sırat ve mizan; şefaât; ecel ve rızıklar; iman ve mahiyeti ile tövbe ve kabul şartları gibi klasik kelimeler kitaplarında sem'îyyât bahisleri çerçevesinde ele alınan meseleler analiz edilmektedir.

Yazarın tespitlerine göre Cüveynî, akâid esaslarını, aklen kavranıp sem'î olarak bilinmesinin takdiri mümkün olmayanlar; sem'î olarak bilinip aklen idrâki takdir edilemeyenler veya düşünülemeyenler; hem sem'î hem de aklî olarak idrâki mümkün olanlar olmak üzere üç kısma ayırmaktadır. İşte böyle bir bölümlenme el-Cüveynî'nin akîdevî esaslara yaklaşım yöntemini belirlemektedir. (ss. 327-370).

el-Cüveynî'de Politik Teoloji ve İmamet başlıklı Altıncı Bölüm'de, imamet ve devlet başkanlığı; imamet seçimi ve itâat; imamet meşruluğu; imamet tertibi ve faziletin öncelenmesi; imamet mahiyeti ve işlevi ile imamet şartlarını içeren meseleler üzerinde durulmuştur. Ayrıca yazarın bu bölümde dört halifenin hilafetini, Muaviye döneminde ortaya çıkan hadiseleri ve Ehli-i Sünnet ve Sia'nın bu konular hakkındaki görüşlerini de ele almış olması, diğer bir ifadeyle, tarihi ve siyasi meseleler ile bu meseleler sonucunda ortaya çıkan fikri çalkantıları irdelemiş olması, kanaatimizce, İslam ümmeti arasındaki en büyük anlaşmazlık olan imamet meselesi tartışmalarına önemli katkılar sunmaktadır. Yazara göre Şi'î kelimeler, imamet nas ve tayinle tespit edildiği kanaatindedirler. Onlara göre imamet, ilâhî adalet ve ilâhî lütufla ilgili çok temel bir itikâd konusu olup, bu kadar önemli bir mesele insanların içtihatlarına bırakılamazdı. Sia'nın, imameti Allah üzerine

vâcip sayan görüşüne karşı Ehl-i Sünnet kelimcileri, imamet konusunu akâid esaslarından biri olarak kabul etmezler; bilakis bu meseleyi âmmenin seçimiyle ilgili görüp umumun yararına ait bir mesele olarak değerlendirirler. (ss. 371-431).

Yazar, Sonuç kısmında ise *el-Akâidetü'n-Nizâmiyye*'de yer alan sistematik akîdevî meseleler ile ilgili olarak elde edilen bulgular, ulaşılan sonuçlar ve yapılan tespitleri kelim ilmi açısından değerlendirmeye tabi tutmuş ve böylece kelim tarihinde *el-Akâidetü'n-Nizâmiyye*'nin yeri ve önemine vurgu yapmıştır. (ss. 433-437).

Bu eserde dikkatimizi çeken en önemli hususlardan birisi de, klasik kelim konularının siyak-sibak açısından birbirini tamamlayıcı ve bütünleştirici bir sistematikte ortaya konulmuş olmasıdır. Bölüm başlık ve içeriklerinden de anlaşıldığı gibi eser, nazar ve epistemoloji mevzûu ile başlamakta, ulûhiyet, nübüvvet ve sem'iyât bahisleriyle devam etmekte, imamet meselesiyle son bulmaktadır. Böylece eser, klâsik kelimanın temel itikâdî meselelerini bize topluca sunmaktadır.

Yazar, kitapta üzerinde durduğu konuları detaylı ve mukayeseli bir şekilde ele almaktadır. Kelim alanındaki en temel mevzuları, evvelâ Cüveynî'nin önceki eserlerinde ele aldığı görüşleriyle, daha sonra Eş'arilik ekolünün önde gelen âlimlerin görüşleriyle ve daha ziyade fikren birçok konuda Eş'arilerin muarızları konumunda olan Mu'tezile mezhebiyle mukayese ederek tartışmıştır.

Yazarın bütün akîdevî meseleleri objektif bir biçimde ele alması ve mukayese etmesi bilimsel açıdan bu esere ayrı bir değer kazandırmıştır. Bu yönüyle eser, Kelim alanında akademik araştırma yapanlar için geniş ufuklar açacaktır. Çünkü çalışmalarda kelâmî mezheplerin görüşlerine mukayeseli bir biçimde yer verme, konunun daha anlaşılır ve daha akademik bir düzeyde tartışılıp analiz edilmesine yardımcı olacaktır.

Yazarın Arapça'ya olan vukûfiyeti, kelim ilminin aslı kaynaklarından yapılan alıntıların anlaşılır bir şekilde Türkçe'ye aktarılmasını ve değerlendirilmesini sağlamıştır. Bu çalışmada,

araştırılmaya esas alınmış el-Cüveynî'nin *el-Akîdetü'n-Nizâmiyye* adlı eserinin metninin tümünün tercümesini serpiştirilmiş bir vaziyette bulmak mümkündür. Alıntı yaptığı tercüme metinlerde şerh düşmesi gereken yerleri ihmal etmeyişi de, derin ve dakik akîdevî meselelerin daha kolay anlaşılmasını ve içselleştirilmesini sağlamıştır. Ayrıca, kelâmî istilahları müradifleri ve felsefi kullanımları ile beraber vermeye özen göstermiş olması da, eserle ilgili belirtmemiz gereken bir başka dikkate değer noktadır.

Yazar, eserini kaleme alırken üslûp açısından sade, anlaşılır ve akıcı bir dil kullanmıştır. Bu sayede anlaşılması zor olan *dakîku'l-Kelam* meselelerinin, okuyucu tarafından kolayca anlaşılacak şekilde okunması sağlanmıştır. Bu yönüyle de eser, akademik çalışma yapanlarla beraber her düzeydeki öğrenciler ve bu disipline ilgi duyanlar için Kelam alanında bir ders kitabı olarak okunabilecek mahiyette kaynak bir eser hüviyetini haizdir.

214
OMÜİFD

Sonuç olarak, Fethi Kerim Kazanç'ın, kısaca tanıtmaya çalıştığımız *el-Cüveynî'de Klasik Kelam Tartışmaları -el-Akîdetü'n-Nizâmiyye Örneği-* isimli eseri, akîdevî ve kelâmî konulara meraklı olanlar, Kelam alanında bilgi sahibi olmak isteyenler ve akademik çalışmalar yapanlar için geniş ufuklar açabilecek ve klasik kelamın temel konularını tek bir kaynaktan bütüncül olarak görme ve değerlendirme fırsatı yakalamalarını sağlayacağı kanaatindeyiz.

ENES ER

[ARŞ. GÖR., OMÜ SOSYAL BİLİMLER ENST]

